

BİR TOPLUMSAL DEĞİŞME PARADİGMASI OLARAK DEMOKRASİNİN EĞİTİME YANSIMALARI: DEMOKRATİK EĞİTİM

Abdulvahap ÖZPOLAT*

Özet

Toplumların sosyal kurumlarının yapısını, işlevini, amacını ve önceliklerini önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biri çağın geçerli paradigmalarıdır. Demokrasi de bir siyasal sistem, bir dizi ilkler ve değerler bütünü, bireysel ve toplumsal hayatı etkileyen bir kültür ve zihniyet biçimi olarak çağımızın geçerli paradigmalarından biri olup birçok toplumsal kurumun ürettiği hizmetin niteliğini etkilemektedir. Bu süreçte eğitim kurumunun da politika, strateji, program, mevzuat, yönetim gibi birçok bileşeni, demokrasinin gerektirdiği ilkeler, bilgiler, beceriler, değerler ve davranışlar temelinde yeniden yapılandırılmaktadır. İki yüz yıllık demokrasi arayışı ve yarım asrı aşkın da demokrasi deneyimi olan Türk toplumunun, demokrasinin sunduğu hayat standardına kavuşabilmesi için eğitim sistemi ve anlayışını demokratik eğitim temelinde dönüştürmesi gerekmektedir. Belirlediği ülke vizyonunun gerekli kıldığı ve sahip olduğu tarihsel-toplumsal birikimin mümkün kılacağı bu dönüşüm, küresel rekabet, bilgi toplumuna geçiş ve Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanma süreçlerinde Türkiye’de toplumsal açıdan gelişimci bir rol oynayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Toplum, eğitim, okul, demokrasi, demokratikleşme, paradigma, sosyal değişme

Giriş

İnsanlık tarihinin bazı dönemlerinde, kimi kavramlar ve değerler toplumsal bilinçte bazılarının daha belirgin biçimde öne çıkmış ve önem kazanmıştır. Bir süreç olarak yaşanan bu durum, Türkiye’nin de dâhil olduğu birçok ülkede genellikle toplumun aydınları ile siyasal ve yönetici seçkinleri tarafından yönlendirilmiştir. Zamanın geçerli sosyal yaklaşımlarına uyarlanması şeklinde yaşanan bu sürecin sosyo-kültürel arka planı, ülkelere göre kısmi farklılıklar gösterse de çoğunlukla toplumların üretim ve tüketim tarzı, örgütlenme biçimi, siyasal sistemleri ve kültürel miraslarının etkisinde şekillenmiştir. Günümüz bağlamında modernleşme, demokratikleşme, küreselleşme gibi süreçleri ihtiva eden bu durum, bir bağımsız değişken olarak bütün toplumsal kurumların yapısını, işleyiş ve işlevini etkilemekte, onların kendilerini yeniden yapılandırmalarına neden olmaktadır.

İnsanı hayatın öznesi hâline getirme fırsatını sunması nedeniyle itibar gören bir siyasal sistem olarak demokrasi, toplumların yapısını derinden etkilemekte, hukuktan ekonomiye, devlet örgütlenmesinden bireyin günlük hayatına kadar birçok

* Dr.; Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Üyesi ve Başkan Yardımcısı.

alanı yeniden yapılandırmaktadır. Bu özelliği demokrasiyi birçok toplum için bir amaç hâline getirmiştir. Günümüzde sosyal mobilitenin artması ve küreselleşmenin ulusal sınırları aşındırması nedeniyle birçok toplumun önemli ölçüde heterojenleşmesi, bireyin daha güçlü hâle gelmesi, bilişim ve iletişim teknolojilerinin toplumsal ilişkilerde saydamlığı artırması gibi faktörler, birçok toplumda özgürlük, eşitlik, çoğulculuk ve farklılıklara saygıyı mümkün kılan siyasal, kültürel ve eğitimsel sistemleri zorunlu bir ihtiyaç hâline getirmiştir. Bu ihtiyaç, demokrasiye bir siyasal sistem olmanın ötesinde önem kazandırmış ve onu geniş halk kitlelerinin özlemi hâline getirmiştir.

Toplumı sürekli yeniden inşa etme aracı ve bir toplumsal kurum olarak görülen eğitimin, çağın yükselen değeri olan demokrasiden bağımsız olması mümkün değildir. Kaldı ki toplumun da devletten beklentisi, demokrasi kültürünün nimetlerinden yararlanmak için eğitim kurumunun bir misyon üstlenmesidir. Bu talebin gereği olarak demokratik eğitim ve demokrasi eğitimi birçok ülkenin öncelikli politikaları arasında yer almaya başlamıştır. Aytaç (1985: 2)'a göre: "Endüstriyel yönden gelişmiş ülkelerde okul kuruluş sistemlerinin demokratikleştirilmesi, yalnızca eğitim politikasının değil, fakat sosyal politikanın da merkezî bir problemi hâline almıştır. Çünkü ancak okul kuruluş sistemlerinin demokratikleştirilmesi ile herkese mensup olduğu sosyal ve ekonomik menşelere bağlı kalmadan, eşit fırsatlar ve sosyal hareketlilik şansı temin etmek mümkün olacaktır. ... Eski zümresel toplum düzenlerini temsil eden ve bu sebeple de zümresel statüleri muhafaza etmek amacıyla kurulmuş bulunan geleneksel okul kuruluş sistemleri günümüzün "sosyal mobilite"ye dayalı yeni toplum düzenlerine artık uygun düşmemektedir. Yeni toplum, yeni okullar talep etmektedir." Celkan (1991: 158)'a göre de; okullarda öğretimin demokratikleştirilmesi, esas itibarıyla okulun seçicilik özelliğine bir tepki olarak doğmuştur. Seçicilik geleneksel okula mahsustur. Oysa modern okulun bariz özelliği demokratiktir.

Bir ülkede demokrasinin gücü, onun birey ve toplum düzeyinde kabul görme derecesiyle orantılıdır. Buna göre esas ve öncelikli olan toplumun demokratikleşmesidir. Böyle bir toplum demokrasiyi yaşatacak, demokrasi de onun gelişimini tamamlaması için gerekli fırsatları yaratacaktır. Zira bireyler, ancak iyi bir eğitim almakla kişiliklerini geliştirebilir; hak ve özgürlükleriyle, sorumluluklarını ve demokratik hayatın gereklerini öğrenebilirler. Bu durum demokrasinin, hem eğitimin konusu olması hem de niteliğini oluşturmasını gerektirmektedir.

Hotaman (2009: 474-485)'ın Gökçe'den aktardığına göre "Demokratik bir siyasi sistemde eğitimin en önemli işlevi, insan zihninde köklü demokrasi düşüncesini geliştirerek demokrasiyi insanın doğal bir davranış ve düşünce biçimi hâline getirmektir. Demokratik bir eğitim, insanların sınıf, ırk, cinsiyet, düşünce farklılığına göre değil; bireysel kavrama gücüne dayalı olarak düzenlenen eğitimdir." Demokrasi eğitimini de içeren demokratik eğitim, demokrasinin ilke ve değerlerinin günlük hayatla ve güncel sorunlarla ilişkilendirilerek eğitimin amaç, politika, program, mevzuat, materyal, okul kültürü ve öğretim uygulamaları boyutunda esas alınmasıdır. Bu çalışmada, ülkemizde yaşanmakta olan toplumsal değişme süreçleri paralelinde demokrasinin eğitim felsefemiz, programlarımız ve uygulamalarımızda esas alınmasını gereği ve önemi tartışılarak uygulayıcılara ve karar vericilere teorik bir çerçeve sunulmaya çalışılmıştır.

Eğitim ve Toplumsal Paradigmalar

Toplumların eğitim felsefesi, onların sahip oldukları toplumsal örgütlenme biçimlerine, siyasal sistemlere, egemenlik ilişkilerine ve yaşadıkları toplumsal değişme dinamiklerinin ihtiva ettiği paradigmalara dayanır. İnsanın dünyayı algılamada kabul ettiği doğrular sistematığı veya çağın yükselen değerleri olarak nitelendirilen paradigmalardan geçerlilik süresi, coğrafi ve sosyal kapsamı, her paradigmanın etkililik derecesine göre değişebilir. İnsanlık tarihi ölçeğinde bakıldığında bir sistem bütünlüğü oluşturan ve geniş kitlelerin düşünce, inanç, tercih ve yaşam tarzlarında köklü değişimler meydana getiren kimi felsefi akımları, siyasal sistemleri ve ahlaki öğretilerini birer paradigma olarak değerlendirmek mümkündür. Bu paradigmalar bir veya birden çok toplumun sosyal yapıları, kurumları ve ilişkileri üzerinde derin izler bırakır.

Toplumlar genellikle etkisinde kaldıkları paradigmalar paralelinde kendilerini sosyal, kültürel ve siyasal açıdan yeniden üretme gereği duyarlar. Bu süreçte önemli rol üstlenen eğitim kurumu da içerik, amaç, uygulama ve diğer boyutlarda kendisini söz konusu paradigmaların gereklerine uyarlar. Bu tespit ışığında eğitimin farklı toplumlardaki önceliklerine bakıldığında, örneğin otoriter yönetimlerin egemen olduğu toplumlarda uysallık, uyumluluk ve itaat tutumlarına aşırı vurgu yapılarak itaatkâr bireylerin; kendilerini başka toplumların tehdidi altında hisseden ve güvenlik sorunu yaşayan toplumlarda kahramanlık değerinin idealize edilerek savaşı bireylerin yetiştirilmeye çalışıldığı görülür. Aynı şekilde, dine dayalı devlet örgütlenmelerinde dindar bireyler, ulus esasına dayalı toplumlarda da ulusal bilincin geliştirilmesi için vatandaşlık ile ilgili değerler öne çıkarılarak milliyetçi bireyler yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Demokratik yönetim ve anlayışın egemen olduğu toplumlarda da doğal olarak demokrasinin temel ilkelerini esas alan bir eğitim anlayışı ön plana çıkmaktadır.

Demokratik olmayan toplumların eğitime ilişkin öncelikleri farklı olsa da sonuç itibarıyla bu toplumlarda geçerli olan paradigmalar, “toplumu denetleyen kim olduğu?” sorusuna endekslidir. Ulus devletin ortaya çıkışıyla birlikte kitleleşen ve önemi daha da artan kurumsal-zorunlu eğitim, baskıcı yönetimlerin hâkim olduğu toplumlarda genellikle devlet-birey, merkez-kenar, güçlü-zayıf ilişkisinde birincilerin çıkarlarını korumak için kullanılır. Bu tür yönetimlerde eğitim, bireyi kültürlendirme, onun şahsiyetini gerçekleştirme amacı taşımaktan çok iktidarı haklılaştırma araçlarından biri olarak değerlendirilir. Toplumu denetleyen güçler tarafından belirli bir “**hayat tarzı**” özellikle kurumsal eğitim yoluyla topluma empoze edilerek sosyal kontrol âdeti “**toplumsal çeşitsizlik**” ve görüşlerin, inançların, kültürlerin birbirlerine “**benzetilmesi**” temelinde sağlanır. Eğitimin “**nasıl**”lığı tartışmasına, eğitimin toplumsal tarafları olan devlet, veli, öğrenci ve eğitim iş görenleri eşit veya denk taraflar olarak katılmazlar. Genellikle tartışmanın tek öznesi olarak devlet adına yönetici seçkinler, devletin çıkarlarını gözeterek eğitimin niteliğini belirlerler. Eğitim ve okul, çoğu zaman herhangi bir doktrini, felsefi veya politik görüşü empoze etme aracı olarak değerlendirilir. Veli, öğrenci ve öğretmenler, eğitimin öznesi değil, birer öznesi olarak kabul edilirler. Buna karşılık eğitimin sosyal paydaşları, eğitimle ilgili çeşitli süreçlerde giderek daha fazla oranda katılımcı olmak ve sonucu etkilemek istemektedirler. Toplumun demokrasiye duyduğu özlemin ifadesi olan bu talep, demokrasi kültürünün toplumsal tabanda kabulünü göstermesi açısından önemli olup otoriter yönetimlerdeki yönetici seçkinlerin ve ayrıcalıklı zümrelerin mutlakiyetçi, totaliter ve yanlı edimlerini öznelere ussallığın denetimine çekme girişimidir.

Çağımızda demokrasiyle yönetilmek ve bireylerin günlük hayatında demokrasi kültürünü hâkim kılmak müreffeh bir toplum olmanın ölçütü olarak kabul edilmektedir. Demokratik yönden gelişen toplumlara bakıldığında, geçmişe oranla önemi giderek artan eşitlik, insan hakları, özgürlük, hukukun üstünlüğü, dünya barışı, diyalog ve hoşgörü, saydamlık, çoğulculuk, çevre bilinci gibi alanlarda kayda değer gelişmelerin sağlandığı, bunların varlık koşulu olarak demokrasinin, “**insani ve rasyonel olanı mümkün kılma**” iddiasını önemli ölçüde gerçekleştirdiği görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri muasır medeniyetler düzeyinin üzerine çıkma hedefine odaklanan ve kimi problem alanlarına rağmen cumhuriyeti demokrasi ile taçlandırmaya çalışan Türkiye’de de demokrasiye ilişkin talep, artık siyasal boyutun ötesinde, günlük hayat ve toplumsal ilişkilerde yaşanan bir kültür olmak şeklinde kendini göstermektedir. Bu talebin şiddeti ve kapsamı son yıllarda daha da artmış ve giderek de artmaktadır.

Antik Çağda “devletin yapacağı kanunlarda eğitimin, toplumun bütün bireylerini kuşatmasına özen göstermesi gerektiği” şeklinde ilk defa Aristo tarafından savunulan demokratik eğitim (Kansu, 1939: 30), günümüzde demokratik bireyin, toplumun ve yönetimin varlık koşulu hâline gelmiştir. Ne var ki demokrasinin bir kültür, yönetim biçimi ve anlayış olarak yerleştirilmesi, Wile (2000: 170)’nin ifadesiyle “Yetişkinlerin yetiştirilmesine değil, çocukların eğitilmesine bağlıdır.” Çünkü demokrasi içgüdüsel, doğuştan verili veya kendiliğinden oluşan bir olgu değil, “**kültürel**” bir olgudur. Toplumsal örgütlenme ve ilişkiler sürecinde toplum tarafından üretilir. Bu yönüyle demokrasi, bir yönetim biçimi değil bir yaşam biçimidir (Güvenç, 1995: 163). Bütün kültürel olgular gibi demokrasi de bireylere eğitim yoluyla öğretilir, yaşanır ve yaşatılır. Dolayısıyla demokrasi, bir bakıma eğitimin ürünü ve bağımlı değişkenidir. Eğitim kurumları, demokrasi kültürünü kazandırmayı, bireyin sosyalleştirilmesi sürecinde gerçekleştirir. Bunu yaparken doğal olarak okul, bir yandan demokrasi kültürünü üretip yaşatırken, diğer yandan da demokrasinin güçlü söyleminden etkilenmekte ve bu yönde kendini revize etmektedir.

Günümüzde, kimi düşünürlerin kitlesel-kurumsal okula ilişkin radikal eleştirileri bulunsa da (Spring: 1991), modern toplumlarda eğitimin, bilimsel ampirik bilgi temelinde toplumsal-düşünsel dinamizmi, bireysel özgürlüğü ve insan haklarını ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu değişme, eğitimin sosyal kontrol işlevini ortadan kaldırmıyor ama devletin eğitime ilişkin teknelci tasarrufunu da demokratik ilkeler temelinde tartışmaya açmaktadır. Botomore (1977: 301)’ye göre bu açıdan bakıldığında, modern toplumlarda formel eğitim, davranışları düzenlemede bağımsız rol oynayan fikirler ve değerler aşılacaktır.

Demokratik birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de demokratikleşme yönündeki paradigma değişimi, eğitim kurumunu derinden etkilemektedir. Toplumda eğitime dair fırsat ve imkân eşitliğinin yasalarda daha belirgin hâle getirilmesi, toplumsal hareketlilik ve istihdam politikalarında eğitimin etkisinin artması, eğitim yoluyla kazanılmış statülerin yasal güvencelere kavuşturularak verili statülerden üstün tutulması; eğitim politikalarında taban odaklılığın ve öğrenci merkezliliğin daha öne çıkması, söz konusu paradigma değişiminin nesnel göstergeleridir. Toplumun demokratikleşmesi ve rasyonelleşmesi açısından önem arz eden bu ve benzeri gelişmelerin daha da ileri bir düzeye taşınması, eğitim sisteminin bütün bileşenlerinin demokratik ilke ve standartlara kavuşturulması gerekmektedir.

Türkiye’de demokratik eğitim anlayışının tam olarak hayata geçirilebilmesi için eğitimin çeşitli süreçlerinde yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, bilimsel kuruluşlar, veliler, öğrenciler ve eğitim çalışanlarının daha etkili rol almaları, okul yönetiminde veli ve öğrenci temsilcilerinin etkili hâle getirilmesi ve katılımlarının artırılması, eğitim yönetimindeki hiyerarşik kademelerin azaltılarak tabanın yetki ve sorumluluğunun artırılması, öğrencilerin ve öğretmenlerin belirli bir kıyafet giyme zorunluluğunun kaldırılması, öğrenciye seçmeli öğretim programı ve öğretmen imkânının sunulması, seçmeli ders uygulamasının yaygınlaştırılarak bütün içindeki ağırlığının artırılması, bu konuda öğrencinin seçme hakkının güvenceye kavuşturulması, özel öğretim teşebbüsünün desteklenmesi, eğitimde fırsat ve imkân eşitsizliğinin minimize edilmesi, eğitimin amaçlarında bireyin hak ve özgürlüklerinin öne çıkarılması, eğitim iş görenlerinin eğitsel-yönetimsel kararlara katılmalarının teşvik edilmesi, öğretmen meslek örgütlerinin desteklenmesi, eğitim hukukunun evrensel standartlara kavuşturulması, öğretim programları ve ders kitaplarının demokratik mesajlar açısından güçlendirilmesi, demokrasi kültürüne hizmet edecek öğrenci organizasyonları ve örgütlenmesinin (öğrenci kurulları, kulüpleri vb.) teşvik edilmesi gerekmektedir.

Demokratik Eğitimin Serüveni

Eğitimin demokratik nitelikte olması gerektiği görüşü, günümüzdeki modern biçiminden oldukça farklı olmasına ve kimi noksanlıklarına rağmen demokratik yönetimin ilk örneği olan Atina Şehir Devleti’nde (MÖ 509-404) gündeme getirilmesinden bu yana giderek geniş bir taraftar kitlesi bulmuştur. Aytaç (1992: 24-25)’a göre Antik Çağda demokrasinin salt kitlelerin egemenliği şeklinde dejenere olmaması için onun gerektirdiği erdemlerin eğitim yoluyla topluma kazandırılması ihtiyacına binaen bütün aydınlanma dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de eğitime entelektüel bir formasyon kazandırma misyonu yüklenmiştir.

Demokrasinin öngördüğü insan odaklı eğitim anlayışı, 15 ve 16. yy. da Rönesans’la birlikte güç kazanan hümanizma akımı içinde kendine uygun bir zemin olarak gelişmeye başlamıştır. Bu kapsamda Almanya’da Erasmus’un, Fransa’da Montaigne’nin, İngiltere’de Tomas Elyot’un eğitime ilişkin hümanistik görüşleri daha sonra başlayacak olan demokratik eğitim anlayışının alt yapısını oluşturmuştur.

Hümanizma hareketinin yanında Aydınlanma Çağında İngiltere’de J. Locke’un, Fransa’da J.J. Rousseau’nun natüralist eğitim görüşleri de demokratik eğitim anlayışının gelişmesinde etkili olmuştur. Locke’a göre eğitimde aşırı sertlik çocuğun hür olan tabiatını yıkar. Rousseau da “Emile ya da Eğitim Üzerine” adlı ünlü pedagojik romanında natüralist eğitimin felsefi ve pedagojik çerçevesini belirlerken demokrasinin gerektirdiği ilke, değer ve becerileri önemli birer amaç olarak belirlemiştir. Rousseau’ya göre “Çocuklara ödevlerinden önce haklarından bahsetmelidir.” (Kanad, 1948, 340). Zira ona göre mevcut eğitim, insanı değil belirli bir vatandaş olan insanı yetiştirmektedir. Oysa çocuk ne hekim, ne asker, ne de papaz olmalıdır. O her şeyden önce insan olmalıdır (Aytaç, 1992: 188).

Demokratik değer ve becerilerin eğitimin temel karakterini oluşturması gerektiği yönündeki görüşler, sistematik olarak ilk defa John Dewey tarafından 1916 yılında yayınlanan “Demokrasi ve Eğitim” adlı eserde ele alınmıştır. Ona göre eğitim en geniş anlamıyla sosyal hayatın sürdürülmesi aracıdır. Demokrasi siyasi bir sistem olmanın ötesinde bir anlam taşımakta olup eğitime adanmış bir olgudur.

Demokrasinin öngördüğü düzenlemeler ancak eğitim yoluyla sağlanabilir (Dewey 1996: 84). Yeşil (2002: 41)'in Rainer ve Guyton'dan aktardığına göre çoğu eğitimci; demokratik teori, değer ve inançlar ile eğitim arasında doğrudan bir ilişki kurmaktadır. Örneğin, Goodlad, sosyal ve politik demokraside eğitimi incelemiş ve eğitimle demokrasi arasında içinden çıkılmaz bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. Yener ve diğerleri (2007; 111-130)'nin Chomsky'den aktardığına göre demokratik eğitim, eğitimin demokrasiye olan katkısı şeklinde düşünülmelidir. Demokratik eğitimin formal yanını okullar, informal yanını ise aile ve çevre oluşturur. Demokratik eğitimde iki eşit ağırlıkta amaç belirlenmelidir; bir yandan aklın ve akli eylemin oluşumu; diğer yandan kişisel yaratıcılığın ve ötekinin özne olarak tanınmasının gelişimi.

Ülkemizde cumhuriyetin erken dönemlerinden beri tartışılan demokratik eğitim ya da eğitimin demokratikleştirilmesini Baltacıoğlu (1932, 214), okulda eğitim konularının beşerileşmesi, disiplin kurallarının yumuşaması, özellikle vücuda tatbik edilen cezaların azaltılması, bedeni ve bedii harselere (spor ve sanat kültürüne) önem verilmesi, bireysel farklılıkları ve bireyi esas alan usullere itibar edilmesi, öğrencilerin müstakil sıra ve masalar kullanması gibi uygulamalarla açıklar. Oğuzkan (1974:49)'ın hazırladığı "Eğitim Terimleri Sözlüğü"nde "Eğitim-öğretim çalışmalarında, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde, eğitsel etkinliklerde öğrencinin birey olarak değerine ve bütünlüğüne, birlikte çalışmaya, karşılıklı saygıya, hoşgörüyü, kişiliğe değer veren ve önem veren eğitim." şeklinde tanımlan demokratik eğitim, Kepenekçi-Karaman (2003, 45)'a göre eğitimin merkezinde bireyin, yani öğrencinin olması, her bireyin kendine özgü bir kişilik olarak kabul edilmesi ve ona saygı duyulmasıdır. "Demokratik eğitim, geleneklere saygılı olmakla birlikte, ... hür düşünceli insanların yetiştirilmesini esas alır. Öğrencileri düşünmeye, araştırmaya yöneltmek, demokratik eğitimin özünü oluşturur" (Büyükkaragöz ve Kesici,1998: 56).

Geçmişten günümüze kadar eğitimde demokratikleşme sürecini etkileyen önemli faktörlerden biri, Fransız Devrimi'dir. İnsan hakları, hürriyet, eşitlik ve kardeşlik ilkelerini öne çıkaran ve bunları siyasal ve toplumsal ilişkilere hâkim kılmayı amaçlayan bu devrim, söz konusu ilkelerin eğitim yoluyla topluma benimsetilmesini öngörmüştür. Bunun sağlanabilmesi için eğitimin herkese açık bir hizmet hâline gelmesi ve kitleselleşmesi gerekiyordu. Daha sonra zorunlu ve parasız eğitime geçiş zemin hazırlayan bu durum, hem bilimsel ve teknik alanda iki yüz yılda meydana gelen muazzam gelişmeyi tetiklemiş hem de kitlelerin eğitime erişimini kolaylaştırmıştır. Başlı başına bu gelişme demokrasinin gelişimi, dolaylı olarak da demokratik eğitimin gelişimi açısından önemli bir adım olmuştur.

Ancak Fransız Devriminin hürriyet, eşitlik, kardeşlik ilkelerini savunmak ve eğitimin kitleselleşmesini desteklemek suretiyle demokratikleşmeye ve rasyonelleşmeye sağladığı katkının yanında, ulus devlet modelini ve ulusçuluğu özendirici yönü de ülkelerin eğitim sistemlerinin ulusları aşan düzeyde demokratik değerler ve ilkelere beslenmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Çünkü ulus devletin değerler hiyerarşisinde "insanlık" kavramı ve ona ilişkin evrensel değerler, ulus ve ulusal değerler karşısında nispeten geri plandadır. Öyle ki, ulus devletin esas alındığı hemen hemen her ülkede eğitim, bireyin hayatını idame etmesi ve sosyalleşmesi için gerekli olan kimi bilgi, beceri ve değerleri bireylere kazandırmanın yanında, önemli ölçüde, ülkelerin siyasal sistemlerini meşrulaştırma ve bu sisteme bağlı vatandaşları yetiştirmenin aracı olarak kullanılmıştır. Ulus devletlerde eğitime yüklenen bu misyon, evrensel anlamda insana dair esas amacın gözden kaçırılmasına neden olmuştur. Bu durum

teorik bağlamda olmasa da uygulama boyutunda etnik köken, vatandaşlık, dünya görüşü vb. özelliklerinden kaynaklanan kimliğin, bireyin insan olma özelliğinden kaynaklanan kimliğinin üstünde tutulması sonucunu doğurmuştur. Bunun gereği olarak bireylere önce erkek veya kadın sonra insan, önce Türk, Arap, İngiliz sonra insan, önce Müslüman, Hristiyan, Musevi sonra insan, önce sosyalist, kapitalist, liberal sonra insan olmak zihniyeti kazandırılmıştır. Buna karşılık demokrasi açısından bakılınca insanlık kimliği her şeyin üzerindedir.

Ülkemiz boyutunda bakıldığında, yaklaşık iki yüzyıllık serüveninde demokrasi, uzun süre sadece bir yönetim biçimi olarak görüldüğü için, yüzyılımızın son çeyreğine kadar siyaset dışında eğitim dâhil diğer toplumsal kurumların yapı ve işleyişini etkileme konusunda başarılı olamamıştır. Bunun önemli nedenlerinden biri, yeni rejimin öngördüğü yeni hayat tarzını, siyasal sistemi ve zihniyet biçimini eğitim kurumu üzerinden olabildiği kadar kısa sürede halka benimsetme stratejisini uygulamış olmasıdır. Tek parti iktidarı döneminde uygulanan bu strateji ile varılmak istenen hedef, 11. Cumhuriyet Hükümeti (I. Refik Saydam hükümeti-1939) programında “Türk çocuğunun ahlakı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine vatanına Cumhuriyete ve inkılabı sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir.” ve 1943 tarihli CHP programında “Eğitim her türlü hurafeden uzak, Millî ideolojiye uygun, vatan, millet ve aile severlik esasına dayanmalıdır.” (Ekinci, 2007: 38-144) şeklinde ifade edilmiştir.

Yeni rejimin tetiklediği toplumsal değişme sürecinin gerektirdiği birikim ve dinamizmin toplumda yeteri kadar bulunmaması nedeniyle başvuru indirgemeci değişme/değiştirme stratejisi, doğası gereği, demokrasiyi ve toplumsal muhalefeti mümkün kılma aracı olan demokratik eğitimi dışta tutmuştur. Rejimi ve millî ideolojiyi koruma kaygısının ön planda tutulduğu bu uygulama, yeni rejimin karşılaştığı toplumsal direncin aşılmasını kolaylaştırmış olmakla birlikte, başta eğitim kurumlarımızda olmak üzere demokrasi kültürünün bireysel ve toplumsal boyutta gelişmesi üzerinde geciktirici bir rol oynamıştır.

Türkiye’de demokratik eğitim anlayışını geciktiren önemli başka bir neden, Osmanlı Devleti ile genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında eğitim-kültür bağlamındaki sürekliliğin eğitimin pratiğini etkilemesidir. Özellikle uygulama boyutunda Osmanlı dönemi disiplin anlayışı, öğretim yöntem ve teknikleri ile okul kültürünün uzun yıllar Cumhuriyet döneminde de yaşatılması, demokratik eğitim anlayışının gelişmesi önünde önemli bir engel olduğu söylenebilir.

Geçmişten günümüze kadar demokratik eğitim anlayışının gelişmesini engelleyen önemli faktörlerden biri de bu eğitim anlayışının eğitimin millîliğine ve uluslaşma sürecine zarar verebileceği kaygısıdır. Bu kaygı, eğitime ilişkin karar vericilerin ve politika geliştiricilerin meşrutiyet ve cumhuriyet dönemleri boyunca ve önemli ölçüde de hâlen aşamadıkları bir psikolojik baraj olmuştur. Bu durum demokratik eğitim anlayışı hakkında toplumsal tabandan gelen taleplerin de baskı altında tutulmasına neden olmakta ve sistemin demokratik temelde evrilmesini engellemektedir. Hâlbuki demokrasinin sorguladığı eğitim, “millî eğitim” değil, “milliyetçi eğitim”dir. Zira durumsallık ve mahallilik ilkesini dikkate alan, farklı kültürleri ve yaşam biçimlerini bir zenginlik kabul eden ve bunları saygıdeğer bulan demokrasi pek tabii olarak, milliyetçi söylem içermedikçe millî eğitimi dışta tutmaz.

Türkiye’nin demografik ve kültürel açıdan heterojen bir yapı arz etmesi zaman zaman demokrasiye yapılan askerî müdahaleler ile devletle özdeşleşen ve

onun himayesinde yaşayan kimi görüşlerin eğitim yoluyla topluma benimsetilmesi çabası demokratik eğitim talebinin sürekli baskı altında tutulmasına ve devletin bu eğitim anlayışı karşısında mesafeli durmasına neden olmuştur. Bu nedenlerden bazıları, geçmişte olduğu gibi günümüzde de demokratik eğitime geçişi geciktiren faktörler olarak varlığını sürdürmektedir.

Türkiye’de çok partili sisteme geçişten sonra önemine vurgu yapılmaya başlanan demokratik eğitim anlayışına ilk defa Hasan Saka’nın II. hükümetinin programında (1948-1949) şöyle yer verildiği görülür: “Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk iradesine dayanan bir idarenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz” (Ekinci, 2007: 47). Aynı dönemde 1949 yılında yapılan 4. Millî Eğitim Şûrası’nda da “**demokrasi eğitimi**” konusu, bir gündem maddesi olarak ele alınmış ve şûra kararları arasında “eğitim ve öğretimde dayanan demokratik esasların gözden geçirilmesi” (MEB, 1998: 28) şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Ancak uygulamaya bakıldığında demokratik eğitim ile ilgili olarak bu dönemde gözle görülür bir gelişme sağlanamadığı anlaşılmaktadır.

Yukarıda belirtilen nedenlerle Türkiye’de demokratik eğitime geçiş sürekli ertelenen bir konu olmuştur. Bununla birlikte, demokrasinin küresel ölçekte bir paradigma haline gelmesi, iç kamuoyunda da demokrasiyi bir siyasal ve toplumsal çözüm yolu olarak gören çevrelerin baskısı sonucunda okullarda zaman zaman demokrasi eğitimi ile ilgili bazı konulara yer verildiği görülür. Bu bağlamda, 1960’lı yıllarda yapılan köklü müfredat reformunda ve sonraki dönemlerde, demokrasi tarihi, kültürü ve uygulamalarını öğretmeyi amaçlayan kimi konular çeşitli derslerin öğretim programlarına yansıtılmıştır. 1973’te yürürlüğe giren 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu’nun 11. maddesinde “**Demokrasi eğitimi**” eğitimin temel ilkeleri arasında tanımlanmıştır.

Türkiye’de şimdiye kadar demokrasi eğitimi ile ilgili olarak kısmi gelişmeler sağlanmışsa da eğitimin felsefesi, amaçları, uygulamaları, yönetimi, mevzuatı, materyalleri, öğretmen eğitimi ve okul kültürünün demokratikleştirilmesi yönünde köklü bir zihniyet değişimine ihtiyaç olduğu muhakkaktır. Okutan (2009: 196-202)’a göre “Türk Eğitim Sisteminde amaçlanan demokratik eğitim sisteminin demokratik bir havada gelişim gösterdiği okullar gün geçtikçe çoğalmaya başladı. Ancak bu artışın çağdaş demokratik ülkelerdeki okulların düzeyinde olmadığı gözlenmektedir.”

Türkiye’de 2004 yılında başlayan ve hâlâ devam etmekte olan eğitim sisteminin ıslahı çalışmalarıyla demokrasi ve ekonomi alanında son dönemlerde sağlanan gelişmelerin eğitim yoluyla pekiştirilmesi hedeflenmiş ve bu hedef bağlamında eğitim, öğretim programları ve çeşitli projeler yoluyla demokrasi ve insan hakları konseptine duyarlı hâle getirilmeye çalışılmıştır. Henüz hakkında bir etki değerlendirme araştırması yapılmadığı için bu çalışmaların demokratik eğitime katkısının ne düzeyde olduğunu söylemek mümkün olmamakla birlikte, bu konuda politika boyutunda bir arayışın varlığı bile demokrasiye susamış bir toplum için önemlidir.

Demokratik Eğitimin Temel Nitelikleri

Çağımızda toplumsal bütünleşmeyi sağlama, birlikte yaşama imkânını üretme, bireylerin hayat standardını ve kalitesini yükseltme, demokratik siyasal sistemi yaşatmanın en geçerli yolu bireylere demokratik değer ve becerileri kazandırmaktır. Bunun

yanında, toplumda güven duygusunun artırılması ve güvenlik maliyetinin düşürülmesi, bireyin güçlendirilmesi, devlet-vatandaş, birey-toplum ilişkisinde insani ve rasyonel bir anlayışın hâkim kılınması da demokrasi paradigmasına dayalı bir eğitim anlayışının varlığını gerektirmektedir. Demokrasinin bütün kural ve kurumlarıyla hayata geçirilebilmesi, ancak kurumsal eğitim ile mümkündür. Bu açıdan bakıldığında demokrasi ve eğitim birbirinin var oluş şartlarını hazırlayan unsurlardır. Zira demokrasinin varlık şartlarından biri, toplumu oluşturan bireylerin demokrasiyi bilmek ve onu yaşamak için gerekli olan bilgi, beceri, değer ve davranışlara sahip olmasıdır. Aynı zamanda eğitimin kitleleşmesi, fırsat eşitliğine dayanması, içeriğinin ferdin ihtiyacına uygun olması gibi hususlar da demokrasinin varlığını gerektirir.

Demokratik toplumda geçerli olan siyasal sistem ve değer felsefesi “**insan merkezliliği**” esas alır ve bunun gereğini eğitim kurumu üzerinden karşılar. Böyle bir toplumda eğitimin amacı dünyayı insan için daha iyi yaşanabilir hâle getirmektir. İnsanın hakları, özgürlükleri, onuru, mutluluğu ve gelişimi için gerekli araçları, imkânları, fırsatları ve ortamı yaratmaktır. Eğitim kurumunun bunu başarabilmesi için hem bütün bileşenleriyle demokratik nitelik taşıması hem de içerik boyutunda demokrasi eğitimine yer vermesi gerekmektedir. Demokratik eğitimin gereği olarak toplumda okullar demokrasinin yaşandığı ve üretildiği merkezlerdir. Okulda inşa edilen, oradan aileye, sokağa, iş hayatına yayılan demokrasi kültürü, bütün sorunları değilse bile önemli bir kısmını çözebilecektir. Zira en önemli sermayeleri güçlü bir demokrasiye sahip olmak olan gelişmiş toplumlarda da yaşanan birçok sorun, demokrasinin standardı yükseltilecek ve demokrasi kültürü toplumsal tabana yayılarak çözülmüştür. Çünkü gücünü toplumsal tabandan alan ve birey düzeyinde bir kültür olarak yaşanan demokrasi, bir siyasal sistem olarak da daha güçlü ve daha kalıcı olduğu için sorun çözme kabiliyeti de güçlü olacaktır.

Geleneksel toplumsal bütünleşme araçlarından din, töre ve geleneğin modernleşme, küreselleşme ve bireyselleşme gibi toplumsal değişme süreçlerinin baskın etkisi karşısında gerilemesinden kaynaklanan boşluğu doldurmanın, toplumsal bütünleşme için gerekli olan değerleri üretmenin en etkili aracı demokratik eğitimidir. Toplumsal bütünleşmeyi koruyabilmenin ve toplumsal çözülmeden korunabilmenin etkili aracı olarak eğitim kurumunun günümüzde bu rolünü yerine getirebilmesi ve aynı zamanda bu çerçeveyi ulusal ölçeğin ötesine taşıyarak evrensel ölçekte birlikte var oluşun imkânını üretebilmesi için eğitimin başta içeriği olmak üzere bütün bileşenlerinin demokratik ilkelere uygun olması gerekir. Bu bağlamda, Dewey (1996: 95)’e göre, “yalnızca, savaşların vahşet ve korkunçluğunu öğretmeye ve uluslar arasındaki kıskançlığı, düşmanlığı uyaracak her şeyi öğretim ve eğitimden kaldırmak yeterli değildir. Toplulukları, coğrafi sınırları aşarak, ortak uğraş ile birbirine bağlayan ne kadar birleştirici, insancıl öge varsa, özellikle bunlara önem vermelidir. Bütün insanların birbirleri ile daha özgür, daha yararlı, daha dolgun paylaşımlarına göre, ulusal egemenliğin, yapıcı ikinci derecede koruyucu olduğu düşüncesi, insan zihninde yön veren bir yetenek olacak biçimde uyarılmalı, telkin edilmelidir. Eğer bu uygulama bir eğitim felsefesinin sınırları ve düşüncesine yabancı görülürse, bu algı-lama, eğitim kavramının önce sunulan anlamının yeterince anlatılmadığını, anlaşılamadığını gösterir. Bu sonuç, bireysel yeteneği sosyal amaçlar yönünde geliştirerek özgürlüğüne kavuşturmaya uğraşan öğretim-eğitim düşüncesine bağlıdır. Bunun karşıtı durumda, demokratik eğitim ölçütü ancak kararsızlık içinde uygulanabilir.”

Günümüzde birçok ülke, birlikte yaşama imkânının ve müreffeh bir hayat standardının eğitim üzerinden yaratılan bir ortak payda ve eşit fırsatlar ile mümkün olabileceğini kabul etmektedir. Özünde demokrasi paradigmasını içeren bu durum, demokrasinin bir düşünme biçimi, bir bakış açısı ve hayat tarzı olarak eğitime konu edilmesini ve aynı zamanda eğitimin de demokrasiye uyarlanmasını gerektirmektedir. Ne var ki ülkemizde çok partili sisteme geçilişinden günümüze kadar hedeflenen bir siyasal sistem ve zihniyet biçimi olmasına rağmen demokrasinin getirdiği değerler ve ilkeler ile gerektirdiği eleştirel düşünme, karar verme, problem çözme gibi zihinsel becerilerden çok onun tarihi ve teorisi eğitime konu edilmiştir.

Demokrasinin sorgulamayı esas alan bilgi, beceri ve değerleri öne çıkarması genellikle sosyal kontrolü zorlaştıran bir faktör olarak görüldüğü için onun bu yönü eğitimin felsefe, içerik ve uygulamalarında yeteri kadar öne çıkarılmamıştır. Bu nedenle yarım asrı aşan süreye rağmen demokrasinin bireysel, toplumsal ve siyasal boyutta kalıcılığı sağlanamamıştır. Özdemir (1997: 102)'e göre "1946 yılında çok partili hayata geçişle başlayan demokratikleşme hareketinin eğitim halkası tamamlanmamıştır. Eğitim sistemimiz çağdaşlaşma ve demokratikleşme yolunda köklü bir değişikliğin gerçekleştirilmesini amaçlayan bir anlayışla yeniden düzenlenmelidir. Eğitimde otoriteye itaati temel alan bir yaklaşım yerine öğrenciyi merkeze alan bir zihniyet değişikliği yaşanmaktadır. Ancak Türkiye'de hiçbir kesim eğitime bu şekilde yaklaşmamaktadır. Eğitimi bir şartlandırma süreci olarak görmekte ve çocukları kim önce ele geçirirse o şartlandırır anlayışı görülmektedir."

Ülkemizde demokrasi paradigmasının "**demokratik eğitim**" yerine "**demokrasi eğitimi**" şeklinde ve yetersiz ölçüde eğitime konu edilmesi ile demokrasimizin kırılganlığı ve toplumsal destekten yoksunluğu arasında anlamlı bir ilişki olduğu gerçeği, demokratik eğitim paradigmasının daha köklü bir şekilde eğitime yansıtılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konuda yapılması gereken, demokrasiyi okulun yaşantısı ve kültürü hâline getirmek ve onu kendi kültür ortamında gerçek yaşantılardan yararlanarak öğretmektir. Radikal bir değişimi ifade eden bu yaklaşımın, Millî Eğitim Bakanlığınca son yıllarda başlatılan eğitimi ıslah çalışmalarında bir ölçüde dikkate alındığı; öğretim programlarında, ders kitaplarında ve bazı yönetmeliklerde yapılan değişikliklerde öğrenci ve insan merkezliliğe vurgu yapıldığı, öğrencinin şahsiyeti ve hakları ile ilgili konulara yer verildiği görülmekle birlikte, demokratik eğitime geçiş için çok daha kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Demokrasi herhangi bir uygarlık çevresinin önceliklerini değil, insanlığın ortak değerlerini ve insanca bir yaşamın temel gereklerini esas alır. Bu özelliği demokrasiyi, herkese ve her kesime eşit mesafede duran bir ortak payda hâline getirdiğinden, demokrasi, "herkes için iyi/doğru olan nedir?" sorusuna yanıt oluşturan çözümler üzerinde odaklanır. İnsani ve rasyonel olana aykırı olmaksızın ülkelerin kendi ulusal önceliklerinden hareket etme hakkını saklı tutan demokrasi, aynı yaklaşımın ve ilkelerin eğitimde de esas alınmasını gerektirmektedir. Eğitimin felsefe, politika, program, strateji, karar, yönetim, iletişim, materyal, mevzuat, kurum kültürü gibi bileşenlerinin tamamı için bir referans ve doğrulama ölçütü, bir amaç ve kültür olarak değerlendirilmesi gereken demokratik eğitimin temel nitelikleri aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

- **İnsan merkezlilik:** Demokrasinin tartışma dışında tuttuğu temel ilkelerden biri, "insani olanın esas olduğu" dur. Bu nedenle, evrensel insani paydayı

temel doğrulama ölçütü olarak kabul eder. Bireysel ve ulusal gerçekliği yadsımsız ama insani olanın bireysel ve ulusal olana feda edilmesini de kabul etmez. Eğitimin ulusallığını kabul eder ama eğitimin cinsiyetçi, ırkçı, ulusalcı, bölgeci, ayrımcı olmasını kabul etmez. Devletin bireyi ve toplumu görmek isteme biçimine bağlı olarak eğitimi şekillendirmesini, onu bir ideolojik aygıt ve siyasal haklılaştırma aracı olarak kullanmasını reddeder. Demokratik eğitim anlayışında amaç, insanı özgür, onurlu ve mutlu kılarak gelişimini sağlamaktır. Bu nedenle demokratik eğitimde program, materyal, yönetim, denetim gibi eğitimin bütün unsurları öğrenciler karşısında sadece birer araçtır.

- **Öğrenci merkezlilik:** Klasik pedagojinin geçerli yöntemi olan öğretmen, kitap veya program merkezli eğitim anlayışı yerine demokratik eğitim, öğretmenin eğitim sürecindeki önemini yadsımsızın öğrenci merkezliliği esas alır. Buna göre eğitimin bütün bileşenleri ve okul içi eğitim uygulamaları öğrencinin ihtiyaçları ve kendi gerçekliği dikkate alınarak düzenlenir. Öğretmen sınıf içinde bir otorite olmaktan çok bir rehber ve kolaylaştırıcıdır. Öğrenci öğrenme sürecinin aktif bir unsuru, katılımcısı ve aktörlerinden biridir. Demokratik eğitim açısından öğrenci merkezliliğin diğer bir ifadesi, okul ortamında öğrencilerin kendilerini değerli hissetmeleri, başkalarına karşı güven duygusuna sahip olmalarıdır. Bu nedenle demokratik eğitimde öğrencinin hakları ve şahsiyeti mukaddestir.
- **İnsan hakları:** İnsan hakları ve hukukun üstünlüğü demokrasinin temel unsurları olduğu gibi demokratik eğitimin de temel konularıdır. Demokratik eğitim bireyin kendi haklarını kullanmasını, başkalarının haklarına da saygılı olmasını, hatta onların korunması için çaba gösterilmesini öngörür. Çayır (2003: 95)'in Meintjes'den aktardığına göre, demokratik değerlere ve insan haklarına saygılı bir kültür oluşturacak eğitimin, "**güçlendirme**" eğitimi olması gerekiyor. Güçlendirme, öğrencilere sadece bilginin üretiminde değil, haklarına sahip çıkma, demokratik değerleri ve insan haklarını koruma için aktif katılımında bulunma, bu doğrultuda gerekli becerileri kazandırma eğitimidir. Bunun için de öncelikle öğrencilerde, hakların öznelere oldukları, aktif katılımı çevrelerinde değişiklik yaratabilecekleri bilincinin uyandırılması gerekir.
- **Hak-görev dengesi:** Demokratik eğitim çocuğa haklarının neler olduğu ve bunları nasıl kullanması gerektiğinin bilgisini verir. Aynı zamanda hak ve özgürlüklerinin de neler olduğu ve onları başkalarına zarar vermeden nasıl kullanabileceğini de öğretir. Bireyin özgürlüğünü her durumda üstün tutan demokrasi, sınırsız özgürlüğü, özgürlüğün ve demokrasinin sonu olarak görür. Bu nedenle demokratik eğitim, hak ve özgürlük bilgisini çocuğa verirken, çocuğun aynı zamanda toplumun bir üyesi ve devletin de bir vatandaşı olduğu gerçeğini dikkate alarak onun topluma ve devlete karşı görev ve sorumluluklarının neler olduğunu ve bunları nasıl yerine getireceğini de öğretir.
- **Farklılıklara saygı:** Demokrasi farklı olmayı bir hak olarak değerlendirir. Bu nedenle "*Herkes farklı, herkes eşit ve herkes değerli*" ilkesini esas alır. Demokratik eğitim de doğal ve toplumsal çoğulculuğu esas alır ve bunu korur. Bu nedenle toplumda ırk, renk, cinsiyet, inanç, siyasi ve felsefi düşün-

ce, sosyal köken, dil, kültür, yaşam tarzı gibi farklılıkların hayatın doğallığı ve dinamizmi içinde özgürce yaşayabilmesinin esas alındığı bir öğretim programının uygulanmasını öngörür. Demokratik eğitim, bunlara dayalı her türlü ayrımcılığı kınayıcı ve dışlayıcı bir içeriğe sahiptir. Toplumdaki bireylerin birbirlerine güvenmelerini özendirir ama bunun olması için birbirlerine düşünce, inanç, kültür, etnik köken vb. açılardan benzemelerini şart koşmaz.

- **Bireysel gelişim:** Demokrasi gücünü özgür bireyden alır. Bu nedenle demokratik eğitim de bireyi yaşamın öznesi hâline getirmeyi amaçlar, onun kişisel gelişimini ön plana çıkarır. Kişilerin bireysel özgünlüğünün korunmasını ve geliştirilmesini savunur. Genel ve eşitlikçi bir dil gerektiren demokratik eğitim, herkes için eğitim, herkes için özgürlük ve refah anlayışını içerir. Engström (2008: 17)'e göre demokratik eğitim, çocuğu bir grubun üyesi olarak değil, bir birey olarak esas alır. Ona insan olmaktan ötürü kazandığı değer verilmesi gerektiği ve kadın ile erkeğin toplumun her alanında eşit değerde olduğu ilkesinden hareket eder. Kendi kendine yetebilmeyi sağlayan becerileri, özgürlüğü ve bireysel başarıyı vurgular; öz güven, iç denetim ve demokratik disiplin anlayışını kazandırmayı hedefler.
- **Esnek zihinsel yapı:** Demokratik eğitim herhangi bir içeriğin empoze edilecek bireylerin şartlandırılmalarını reddeder. Bu eğitim topluma bir proje, standart bir hayat tarzı veya bir doktrin dayatmaz, ideolojik kaygılar götürmez. Çocuğu birinin yandaşı, diğerinin karşıtı yapma amacı taşımaz, adres göstermez. Bu eğitim, bir seçim yapmanın, birini diğerine tercih etmenin bilimsel yöntemini ve rasyonel ölçütlerini öğretir. Demokratik eğitim, bireylerin görüş ve inançlarının saygıdeğer olduğunu kabul eder, ama her düşünce ve inancın mutlak doğruyu temsil edemeyebileceği ihtimalini dikkate alır. Demokrasi saydamlığa önem verir. Demokratik bir toplumun vatandaşları da sabit fikirli ve eleştiri kabul etmeyen bireyler olmamalıdır. Demokratik vatandaş zeki, esnek ve değişime ve yeniliğe açık olmalıdır. Demokratik eğitim de bunu mümkün kılabilecek bir eğitim felsefesine ve uygulamalarına sahip olmalıdır.
- **Beceri eğitimi:** Demokratik eğitim bilgiye dayalı entelektüelliği özendirir ama ansiklopedik eğitim anlayışını yeterli görmez. Bireyin kendi ayakları üzerinde durabilmesi için çeşitli becerilerle donanması gerektiğini savunur. Bu bağlamda analitik, yaratıcı ve eleştirel düşünme, değişimi algılama, araştırma yapma, empati ve iletişim kurma, katılımcı, girişimci ve uzlaşmacı olma, karar verme gibi beceriler öne çıkmaktadır. Bu becerileri kazanmak bireylerin demokrasiyi yaşatabilme imkânı için de gereklidir. Özer (2007: 18-28)'e göre demokratik bir siyasal ve sosyal yapının kurulması için eğitilen bireylerde belirli becerilerin olması gerekmektedir. Eğitim sistemi, esasında bu becerileri kazandırmak için var olan yapılardır. Demokrasinin gerekli kıldığı beceriler; temel bilgiler, zihinsel/bilişsel beceriler, teknik beceriler, iletişim becerileri, kişisel, sosyal, kültürel ve ekonomik beceriler olarak sıralanabilir.
- **Değer eğitimi:** Demokratik eğitim, birey, vatandaş ve insan oluşun çelişmezliği esasına dayanır. Bu nedenle bir yandan bireysel gelişmeyi ve kişilik oluşumunu desteklerken, diğer yandan insani olana aykırı olmamak koşu-

luyla bir dizi ulusal ve evrensel değerın bireylere benimsetilmesini de öngörür. Demokrasi bireysel ve toplumsal hayatın kendi paradigmasına uygun yaşanabilmesi için bireylerin hoşgörü, diyalog, güven, dürüstlük, adalet, dayanışma, vatanseverlik, kültürel mirasın korunması, insan haklarına saygı, temel özgürlükler, fırsat eşitliği, hukukun üstünlüğü, kişisel sorumluluk, eşitlik, ırkçılık ve ayrımcılıkla mücadele, farklılıklara saygı, çevreye karşı duyarlılık gibi değerlere sahip olmalarını gerektirir. Bu nedenle demokratik eğitim ve demokrasi eğitiminde değer eğitimi önemli bir yer tutar.

- **Rasyonellik ilkesi:** Demokrasi epistemolojik bağlamda akla itibar edilmesini esas alır. Bu nedenle demokratik eğitim bilimsel yöntemi ve akla uygunluğu eğitimin her bileşeninin asli unsuru olarak kabul eder. Akı, doğru-yanlış ikilemi bağlamında bir doğrulama ölçütü olarak kabul eden demokrasi, dolayısıyla da demokratik eğitim, bilimsel yöntemi ve zihniyeti de bireylere kazandırmayı esas kabul eder.
- **Nezaket eğitimi:** Demokratik eğitimin önemli amaçlarından biri, toplumda saygı ve sevgi temelinde bir arada yaşamayı mümkün kılmaktır. Bu amaç, diyalog ve uzlaşma kültürünün varlığını gerektirir. Kalıcı ve uzlaşmacı bir diyalog ise nezaketin bir anlayış, kültür ve etkileşim biçimi olarak toplumda kıymetlendirilmiş olmasıyla mümkündür. Özellikle sanat, edebiyat ve felsefe konuları üzerinden öğretilen nezaket, demokratik eğitim söz konusu olduğunda daha fazla oranda kurumsal eğitimin konusu olabilecektir.
- **İnsanlık halleri:** Demokrasi, bir dünya cenneti yaratma iddiasını taşımaz. İnsanların doğası gereği hem doğru hem yanlış, hem iyi hem kötü, hem güzel hem çirkin fiil, düşünce, inanç ve/veya hallerinin olabileceğini kabul eder. Demokratik eğitim, bireyi daha iyiye, doğruya ve güzele ulaştırmayı hedefler ancak mükemmelere ulaştırma iddiasını taşımaz. Her insanın içinde bulunduğu duruma göre bir ölçüde adil, zalim, cesur, korkak, cömert, cimri, çalışkan, tembel, bilgili, cahil olmasını doğal kabul eder. Demokratik eğitim insanın doğasına müdahale etmeden, onun edimlerinden olumsuzlukların mümkün olduğu kadar gelişmesi için fırsatlar yaratır. Olumsuzlukların ise bulunabileceği sınırların dışına çıkmaması için gerekli tedbirleri alır. Bunun özeti, başkalarında görmek istediğimiz olumlu özelliklerin onlar tarafından bizde de görülme istendiğini bilmek ve kendimizde bulunan olumsuz özelliklerin başkasında da bulunması hâlinde onlara tahammül edebilmektir.
- **Diyalogik eğitim:** Demokratik eğitim, diyalog ilkesine dayanır. Klasik pedagojinin hâkim yöntemi olan anlatım metodunu sorgular. Öğretimin öğretmen-öğrenci, öğrenci-öğrenci arasında sohbet, muhabbet, müzazara havasında karşılıklı diyalog şeklinde olmasını öngörür. Freire (1998: 59)'e göre "Diyalog aracılığıyla öğrencilerin öğretmeni ve öğretmenin öğrencileri ortadan kalkar ve yeni terimler doğar: Öğrenci öğretmen ve öğretmen öğrenciler. Öğretmen artık sadece öğreten değil, öğrencileri ile diyalog içinde kendisi de öğretilen biridir; öğrenciler ise kendilerine öğretilirken kendileri de öğreten kişilerdir. Böylece öğretmen ve öğrenciler, içinde herkesin büyüdüğü bir sürecin sorumluları hâline gelirler. Bu süreçte "otorite"ye dayalı gerekçeler artık geçerli değildir; artık etki edebilmesi için otorite, özgürlüğün safında olmalıdır, karşısında değil."

- **Kuralların otoritesi:** Okul küçük bir toplumdur. Bu sebeple toplumun kuralları okulun kurallarını da meydana getirir. Toplumda geçerli olan sosyal davranış kurallarının tümü okuldaki ilişkilerde de geçerlidir (Doğan, 2007: 104). Bireyi özgürleştirici yönünün yanında, bir ilkeler rejimi olan demokrasi de kurallı yaşamayı gerektirir. Ancak demokrasi uyulacak kuralların mutlaka meşru ve rasyonel bir temelini bulunmasını şart koşar. Bu nedenle demokratik eğitimde disiplin, şahıslar (öğretmen, yönetici, veli) üzerinden sağlanmaktan çok, kurallar ve ilkelerin otoritesi üzerinden sağlanır. Kuralların belirlenmesinde de demokratik katılımcılığın gereği yapılı ve mümkün olduğu kadar kurallar ortaklaşa belirlenir. Bu eğitimde kurallara uyma, dıştan bir baskının sonucunda değil, çoğunlukla, bir trafik kuralına; bir oyunun, bir yarışmanın kurallarına uymada olduğu gibi gönüllülük temelinde gerçekleşir.

Demokratik eğitim yoluyla demokrasi, insanı bir giysi gibi dışarıdan, bir duygu ve düşünce gibi içerden kuşatan bir olgu ve anlık ilişkilerimize hâkim bir kültür, bir değer felsefesi olarak sınıf ve okul ortamında her zaman yaşanmalı ve yaşatılmalıdır (Özpolat, 2009; 167). Demokratik eğitim, bazıları yukarıda sayılan özellik ve öncelikleri elbette ki otoriter bir eğitim anlayışıyla öğrencilere kazandıramaz. Bunu başaracak eğitim, bütün unsurlarıyla öğrenciyi merkeze alan, onu aktif kılan, öğrencinin kendisini değerli hissetmesini sağlayan, onun hakları ve şahsiyetine karşı duyarlı olmayı esas alan demokratik eğitimidir. Türkiye’de demokratik eğitim anlayışına duyulan ihtiyaç işsizlik, enflasyon, trafik, göç gibi sorunların çözümü kadar önemli ve acil bir ihtiyaçtır.

Küreselleşme, modernleşme ve bilişim teknolojilerinin dünya ölçeğinde yarattığı yeni tehditler ve/veya fırsatların belirleyiciliği karşısında, ülkemizde mevcut heterojen sosyo-kültürel yapı dikkate alındığında, toplumsal bütünleşmeyi güçlendirmek ve bir arada yaşama kültürünü korumak ancak demokratik değerlere dayalı esnek bir zihniyetin bireylerde ve toplumda geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Aksi hâlde toplumdaki farklılıklarımız kültürel zenginliğimiz olmak yerine bir sosyal risk ve güvenlik problemi hâline gelebilecektir. Zira bir ülkenin sokaklarını, okullarını, mabetlerini, kışlalarını, pazarlarını paylaşan farklı düşünce, inanç, kültür ve hayat tarzlarına sahip insanlara, farklılara saygı öğretilmeden onların bir arada tutulması ve onlardan bir millet yaratılması mümkün değildir. Farklı düşünce, inanç, etnik köken, yaşam tarzı ve kültürlerin bulunduğu uygarlıklar beşiği ülkemizde, giderek etkili olan kimi ayrımcı ve/veya ayrıştırıcı unsurlar karşısında, söz konusu farklılıklarımızdan anlamlı bir bütünlüğün oluşturulması millî birlik ve bütünlüğümüz açısından da bir zorunluluktur. Demokrasi ve demokratik eğitim bu riskleri körükleyen unsurlar değil, aksine bu risklerden devleti, toplumu ve bireyi koruyan çözümlerdir. Bu nedenle demokrasi kültürü, insan hakları ve farklılara saygı anlayışının eğitimde egemen kılınması giderek acil bir ihtiyaç hâline gelmektedir.

Eğitimde paradigmal ölçekte bir değişimi ifade eden demokratik eğitim anlayışına geçiş, ülkemizin medeniyet hedefi, bölgesel ve küresel ölçekte model olma vizyonu, Avrupa Birliği’ne üye olma çabası gibi stratejik nedenlerin yanında, eğitim bilimlerinde öne çıkan öğrenci merkezli anlayış ve uygulamaların eğitim sistemine hâkim kılınması açısından da önem arz etmektedir. Diğer yandan, dünyada ve ülkemizde vatandaşlık anlayışında meydana gelen değişimler de bu değişimi gerektirmektedir. Demokratik vatandaşlık, aktif vatandaşlık, katılımçı vatandaşlık gibi kav-

ramlarla ifade edilen söz konusu yaklaşım, ülkemizde de giderek bir toplumsal talep hâline gelmektedir. Zira artık aileler, çocuklarının sadece kendilerine başkaları tarafından verili olanlarla yetinmelerinin ötesinde, onların kendi ayakları üzerinde durabilen, demokratik değerleri benimsemiş birer evlat, birey ve vatandaş olarak yetiştirmelerini istemektedirler. Ailelerin ve toplumun istediği vatandaş artık sadece ormanlara zarar vermeyen, vergi kaçırmayan, kamu malını koruyan, çöpünü geri dönüşüme veren, askere giden, devlete ve topluma karşı görevlerinin fakında olan vatandaş değildir. Onların özlemini duydukları vatandaş aynı zamanda kamusal politikaları sorgulayan, sosyal ve siyasal hayata aktif katılım sağlayan, görevleri kadar hak ve özgürlüklerini de bilen, onları kullanan vatandaştır. Bu vatandaş devlet, toplum, gelenek, kültür karşısında bir “nesne” değil, onları anlayan, yorumlayan, yenileyen, dönüştüren bir “özne”, “birey” ve “şahsiyet”tir. Ne var ki, ülkemizde son yıllarda eğitimde sağlanan birçok olumlu gelişmeye rağmen, program, mevzuat, öğretim uygulamaları, öğretmen eğitimi, yönetim, denetim, kurum kültürü, iletişim, örgütlenme modeli, çevre ile ilişkiler ve disiplin anlayışı gibi birçok alanda eğitimimizin demokrasi, insan hakları ve öğrenci merkezliliğe uygunluk açısından hâlâ güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Sonuç

Her geçen gün sosyal, ekonomik ve siyasal önemi daha da artan eğitimin, özellikle de kurumsal eğitimin toplumdaki kimi güç öznelerinin elinde insanlığın aleyhine kullanılmaması; rasyonel, insani ve ahlaki olana uygun olarak bireyin ve toplumun refahını, mutluluğunu ve gelişimini gözetecek amaçları gerçekleştirebilmesi için demokratik duyarlılıklar temelinde yapılandırılması bir zorunluluktur. Bu durum, sosyal ve kültürel yapısı heterojen, demokrasisi ve ekonomisi kırılgan özellikler gösteren Türkiye gibi ülkeler açısından daha acil bir ihtiyaçtır. Bireyi güçlendiren, ama aynı zamanda diyalog, hoşgörü, farklılıklara saygı ve uzlaşma kültürünü de toplumda hâkim kılabilen bir öze sahip olan demokratik eğitim, toplumsal bütünleşmemiz açısından önemli fırsatlar doğuracak potansiyeli içermektedir.

Birer toplumsal değişme dinamiği olarak küreselleşme ve modernleşme süreçlerinin yoğun bir şekilde yaşandığı ve aynı zamanda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üye olma çalışmalarının hız kazandığı günümüzde, cumhuriyetin ilanından beri amaçlanan “muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkma” hedefine ulaşmanın yolu, çağımızın geçerli paradigması olarak demokrasinin toplumsal kurumlara, günlük hayata, sosyal ilişkilere, bireysel ve toplumsal tercihlere yön verecek hâle getirilmesidir. Demokrasinin toplumda bu denli yaygın ve güçlü olması ise, onun, hem eğitimin felsefesi hem konusu hem de uygulamasının asli unsuru olarak değerlendirilmesiyle mümkündür. Yani hem demokrasinin öğretilmesi hem de eğitim sisteminin bütün bileşenleri ve felsefesinin demokratikleştirilmesidir.

Hayat boyu öğrenme fikrini esas alan demokratik eğitim, geniş tabanlı bir yaklaşım olup yasal, sosyal, siyasal, kültürel alanlarla bağlantılıdır. Bu eğitim anlayışı tüm vatandaşların demokratik süreçlere katılımını sağlamaya ve toplumda demokrasi kültürünü yaygınlaştırmaya yöneliktir. Birtakım ilkeler, değerler, kavramlar, beceriler ve tutumlardan oluşan demokratik eğitim ve demokrasi eğitiminin içeriğinin oluşturduğu çerçevenin içselleştirilmesi, onun gerektirdiği bilgilerin, değerlerin, becerilerin ve tutumların edinilmesi için öğrencilerimiz, öğretmenlerimiz, eğitim yöneticilerimiz ve velilerimizin yaratıcı, üretken, aktif, katılımcı ve eşitlikçi olmaları gerekir.

Kaynakça

- AYTAÇ, Kemal (1985). *Avrupa Okul Sistemlerinin Demokratlaştırılması*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- AYTAÇ, Kemal (1992). *Avrupa Eğitim Tarihi*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayını, İstanbul.
- BALTACIOĞLU, İ. Hakkı (1932). *İçtimai Mektep Nazariyesi ve Prensipleri*, Sühulet Kitabevi, İstanbul.
- BOTTOMORE, T.B.(1977). *Toplumbilim*, (Çev: Ünsal Oskay), Doğan Yayınevi, Ankara.
- BÜYÜKKARAGÖZ, S.Savaş, KESİCİ Şahin, (1998). *Demokrasi ve İnsan Hakları Eğitimi*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- CELKAN, Hikmet Y.(1991). *Eğitim Sosyolojisi*, Erzurum Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayını, Erzurum.
- ÇAYIR, Kenan (2003). *Ders Kitaplarında İnsan Hakları ve Demokrasi Bilinci*, Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları, ss, 90-105, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
- DEWEY, John (1996). *Demokrasi ve Eğitim*, (Çev: M. Salih Otaran), Başarı Yayıncılık, İstanbul.
- DOĞAN, İsmail (2007). *Modern Toplumda Vatandaşlık, Demokrasi ve İnsan Hakları*, 6. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- EKİNCİ, Yusuf (2007). *Siyasi Parti ve Hükümet Programlarında Eğitim (1920-2007)*, M&B Yayın-Dağıtım, Ankara.
- ENGSTRÖM, Gölseren (2008). *Ailede ve Okulda Demokratik Eşitliğe Dayalı Çocuk Eğitimi*, Anadolu Sanat ve Kültür Merkezi, Stockholm.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1995). *Kültür ve Eğitim*, Gündoğan Yayınları, Ankara
- HOTAMAN, Davut (2009). *“Demokratik Eğitim: Demokratik Bir Eğitim Programı”*, **International Symposium on Democracy and Democracy Education in Europe, 11-12 June 2009**, Çanakkale, ss. 474-48.5
- KANAD, H. Fikret (1948). *Pedagoji Tarihi*, 3. Basım, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- KANSU, N. Atuf (1939). *Pedagoji Tarihi*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- KEPENEKÇİ K. Yasemin (2003). *Demokratik Okul*, Eğitim Araştırmaları, 3 (11),: ss 44-53. Ankara.
- Millî Eğitim Şûraları** (1939-1996), (1998). Millî Eğitim Bakanlığı, Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Yayını, Millî Eğitim Basımevi, Ankara.
- SPRING, Joel (1991). *Özgür Eğitim*, (Çev: Ayşen Ekmekçi), Ayrıntı Yay, İstanbul.
- OKUTAN, Mehmet (2009). *“Türk Eğitim Sisteminde Demokrasi Eğitimi”*, **International Symposium on Democracy and Democracy Education in Europe, 11-12 June 2009**, Çanakkale, ss. 196-202.
- ÖZDEMİR, Servet (1997). *Eğitimde Örgütsel Yenileşme*, 2. Baskı, Pegem Yayınları, Ankara.
- OĞUZKAN, A. Ferhan (1974). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara,
- ÖZDEN Yener ve diğerleri (2007). *“Demokratik Eğitim Politikası (Eleştirel Bir Yaklaşım)”*, **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**, Cilt-Sayı: 9-2 Yıl: 2007, Sivas, ss. 111-130.
- ÖZER, Zafer (2007). *“Demokrasi Kültürü ve Yapılandırıcı Eğitim”*, **Akıl ve Bilimin Aydınlığında Eğitim Dergisi**, Nisan 2007, Ankara.
- ÖZPOLAT, Abdulvahap (2009). *Demokratik Vatandaşlık-Birlikte Yaşama Kültürü*, Hegem Yayınları, Ankara.
- WILE, James M (2000). *“A Literacy Lesson In Democracy Education”*, **Social Studies**, July / August 2000, pp. 170-177,
- YEŞİL, Rüştü (2002). *Okul ve Ailede İnsan Hakları ve Demokrasi Eğitimi*, Nobel Yayınevi, Ankara.

THE REFLECTIONS OF DEMOCRACY ON EDUCATION AS A SOCIAL CHANGE PARADIGM: DEMOCRATIC EDUCATION

Abdulvahap ÖZPOLAT*

Abstract

One of the factors which significantly affects the structure, function, aim and priority of social institutions of societies is the current paradigms of our age. Democracy as a political system, complement of a series of principles and values, and a cultural and mental concept which affects individual and social life, is one of the paradigms of our age which affects the quality of the services provided by many social institutions. Meanwhile, many components of the educational organization such as policy, strategy, curricula, legislation and management are being restructured on the basis of the principles, knowledge, skills, values and behaviours required for democracy. In order to provide the standards of democratic life for Turkish society, which had looked for democracy for two centuries and have had democratic experience for more than a half century, the perception and system of education require to be transformed on the basis of democratic education. Such a transformation which will be possible in support with the historical-social experiences which are necessary in terms of the vision of the country, will play a developing role in the processes of global competition, transformation to the knowledge society and preparation for membership of European Union in terms of socialization in Turkey.

Key Words: Society, education, school, democracy, democratization, paradigm, social change

---

* Dr.; Ministry of National Education, Member of Board of Education and Discipline and Vice Headmaster.